

Pagaczewski Julian (1874—1940), historyk sztuki, profesor UJ. Ur. 14 I w Krakowie, był wnukiem Macieja (1800—1834), chłopskiego syna z Mokrzysek koło Szczepanowa w pow. brzeskim, który przybywszy za czasów Wolnego Miasta do Krakowa, uzupełnił pierwotne nazwisko Pagacz «lepiej brzmiącą» końcówką, odbył studia uniwersyteckie i został profesorem Liceum Św. Anny. Ojcem P-ego był Julian (1830—1877), właściciel browaru, znajdującego się w domu «Pod Maszyną», przy dzisiejszym placu Matejki, matką Michalina z Zarewiczów (1837 lub 1840—1924), Straciwszy ojca we wczesnym dzieciństwie, wychowywał się P. pod opieką matki i dziadka macierzystego, Ludwika Zarewicza (1812—1890), z wykształcenia prawnika, autora kilku monografii kościołów i klasztorów w Polsce. Stały kontakt z rozmiłowanym w przeszłości Zarewiczem rozstrzygnął o zasadniczym kierunku, w jakim poszedł jego wnuk. Drugim człowiekiem, który wpłynął na ukształtowanie zamiłowań P-ego, był jego wuj, Aleksander Zarewicz (1843—1900), profesor Wydziału Lekarskiego UJ, znany w swoim czasie zbieracz dywanów i dzieł nowoczesnego malarstwa polskiego. W domu wuja zetknął się P. już jako chłopiec z Jackiem Malczewskim i Kazimierzem Pochwałskim, a bliskie te znajomości utrzymały się i w latach późniejszych.

Po ukończeniu szkoły powszechnej i w l. 1885—91 sześciu klas Gimnazjum im. Sobieskiego w Krakowie (z roczną przerwą po klasie III z powodu choroby oczu) przez następne dwa lata P. nie chodził do szkoły wskutek wątłego zdrowia, lecz uczył się w domu. Dn. 28 IX 1893 zdał z odznaczeniem maturę jako eksternista w Gimnazjum im. Sobieskiego. Dn. 5 X 1893 zapisał się na Wydział Filozoficzny UJ, obierając zrazu historię jako przedmiot studiów. W seminariach Wincentego Zakrzewskiego i Stanisława Smolki kolegował m. in. z Wacławem Sobieskim i Franciszkiem Bujakiem. Wnęt jednak, w czasie drugiego roku studiów, zmienił kierunek specjalizacji i podjął studia nad historią sztuki u Mariana Sokołowskiego, który jeszcze w czasie studiów powołał go na swego asystenta — był nim P. od 25 X 1896 do 1 VII 1901 — a w r. 1902 wciągnął go formalnie do współpracy w Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności (w jej „Sprawozdaniach” już od r. 1896 ogłaszał P. liczne komunikaty). W l. 1904—9 pełnił P. obowiązki sekretarza wspomnianej Komisji. Sokołowskiemu zawdzięczał szerokość zainteresowań naukowych i szczególne umiłowanie polskiej przeszłości artystycznej. Drugim histo-

rykiem sztuki, który niewątpliwie wpływ wywarł na P-ego w czasie jego studiów uniwersyteckich, był Władysław Łuszczkiewicz. Między Łuszczkiewiczem a P-m nawiązała się zażyłość, można powiedzieć przyjaźń, mimo wynoszącej 46 lat różnicy wieku. P. współdziałał z Łuszczkiewiczem przy opracowywaniu przezeń monografii kościoła Św. Andrzeja w Krakowie, a wkrótce potem uzupełnił ją własnymi, zupełnie samodzielnymi badaniami nad zabytkami w przyległym klasztorze Klarysek, gdzie odkrył bizantyjską mozaikę, całą serię figurek jasełkowych od XIV do XIX w., mnóstwo cennych dzieł złotnictwa od epoki wczesnego gotyku po barok i rokoko oraz wspomniały zbiór haftów polskich z w. XVII i XVIII. Już więc we wczesnych swoich badaniach zainteresował się P. tak później silnie przez siebie uwzględnianą dziedziną rzemiosła artystycznego.

Po śmierci Łuszczkiewicza, w r. 1901 krakowskie Muzeum Narodowe objęli dwaj uczniowie Sokołowskiego, Feliks Kopera (jako dyrektor), docent UJ, i dwudziestosiedmioletni P., będący w trakcie przygotowywania się do doktoratu (absolutorium otrzymał 21 II 1900). Zajmujący od 1 VII 1901 stanowisko zastępcy kustosza, a od 1 VII 1903 kustosza, P. oraz Kopera przeprowadzili reorganizację Muzeum w myśl wskazań głoszonych z katedry przez Sokołowskiego. Za dyrektury Łuszczkiewicza obejmowało ono tylko dział malarstwa i rzeźby z epoki średniowiecza, trochę zabytków z czasów renesansu i galerię malarstwa współczesnego. Nie zaniedbując tych działów Kopera i P., przy poparciu młodego i energicznego prezydenta Juliusza Lea, który darzył ich bezwzględny zaufaniem, zorganizowali dział zabytków baroku i rokoka oraz bogaty dział rzemiosła artystycznego i grafiki, a nawet zapoczątkowali zbieranie okazów sztuki ludowej, co następnie przejęło specjalne Muzeum Etnograficzne. Wystawa szła za wystawą, a obok własnych, muzealnych, odbywały się w Sukiennicach wystawy Tow. Artystów «Sztuka», organizowane m. in. przez Jana Stanisławskiego. W r. 1899 P. wszedł do Wydziału Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa i pracował w nim wydatnie aż do końca (otrzymując w r. 1937 godność członka honorowego). Spośród członków założycieli Towarzystwa bliskie stosunki łączyły go z Karolem Potkańskim, Stanisławem Krzyżanowskim, Stanisławem Wyspiańskim, Józefem Muczkowskim, Leonardem Lepszym, a także i ze Stanisławem Tomkowiczem. Osobistemu kontaktowi z trzema historykami-artystami: Tadeuszem Wojciechowskim, towarzyszem dzieciństwa swej matki, Potkańskim i Krzyżanowskim oraz lekturze ich dzieł zawdzięczał P. wydoskonalenie metody naukowej, jej wielką ścisłość i precyzję, co tak bardzo charakterystyczne dla ich prac.

Praca w Muzeum Narodowym, niewątpliwie

bardzo kształcąca, oraz działalność w towarzystwach artystycznych i naukowych, pochłaniały dużo czasu i odbiły się na znacznym opóźnieniu uzyskania dyplomu doktorskiego przez P-ego. Wprawdzie rozprawa doktorska pt. *Jaselka krakowskie* ukazała się drukiem w r. 1902 („Roczn. Krak.” T. 5: 1902 i odb.), a 23 I 1904 odbyło się główne rygorozum, drugie jednak, filozoficzne, nastąpiło dopiero 21 X 1908. Promocja na doktora filozofii odbyła się 22 X 1908. Oprócz pracy doktorskiej miał wtedy P. wcale już bogaty dorobek naukowy. Kilka miesięcy po doktoracie, 17 III 1909, wniósł podanie o dopuszczenie do habilitacji na podstawie pracy pt. *Baltazar Fontana w Krakowie* („Roczn. Krak.” T. 10: 1907 s. 1—50, i odb. Kr. 1909). Habilitację przeprowadził ustępujący z katedry Sokołowski przy współudziale Jerzego Mycielskiego. Kolokwium habilitacyjne odbyło się 28 X, a wykład pt. *Początki baroku w architekturze krakowskiej* 30 X 1909. Bezpośrednio potem, 11 XI 1909, P. wyjechał, dzięki przyznanemu mu przez AU stypendium fundacji Seweryna Gałęzowskiego, za granicę — do Niemiec, Francji, Szwajcarii i Włoch. Poprzednio już odbył liczne podróże naukowe do Nieniec, Czech, Austrii i po Polsce.

Z dn. 1 X 1910 powierzono P-emu nisko płatne zastępstwo na nieobsadzonej katedrze po Sokołowskim. Z dn. 30 IV 1911 P. zrezygnował ze stanowiska kustosa Muzeum Narodowego, nie dającego się pogodzić z pełnymi obowiązkami profesorskimi. Wielka dokładność i sumienność były powodem, że przygotowanie każdego wykładu, każdego ćwiczeń seminaryjnych kosztowało go bardzo wiele pracy i nerwów. W tych warunkach, zwłaszcza że niebawem wybuchła pierwsza wojna światowa, opóźniło się ostateczne zredagowanie i wydrukowanie pracy, która mogłaby być uznana za podstawę do nominacji na profesora nadzwycz. Nastąpiła ona 1 XII 1917 na podstawie rozprawy pt. *Gobeliny z herbem Pogoń w Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie* („Prace Kom. Hist. Sztuki”, Kr. 1919 I, i odb.) i dołączonego w rękopisie katalogu znajdujących się w archiwach dreźnieńskich materiałów do budowli warszawskich z czasów Augusta II i Augusta III (po r. 1945 materiały te, zebrane przez P-ego w Dreźnie, dotarły do Państwowego Instytutu Sztuki w Warszawie). W r. 1919 P. wydał pracę pt. *Ze studiów nad polskim gobelinnictwem* (tamże), w r. 1921 otrzymał, z ważnością od 1 IV, nominację na profesora zwycz. Koniec wojny, przebrnięcie przez trudności z wykładaniem i osiągnięcie lepszej podstawy materialnej bardzo dodatnio wpłynęły na działalność naukową P-ego. Pojawiać się zaczęły coraz to nowe prace, jak *Zabytki przemysłu artystycznego w kościele parafialnym w Luborzycy* (Kr. 1925, wspólnie z Adamem Bochnakiem), przynosząca odkrycie wspaniałej, z brązu lanej

antaby z w. XII i najstarszej krakowskiej monstrancji z trzeciej ćwierci w. XV, *Gobeliny francuskie z Historią Aleksandra Wielkiego znajdujące się w Polsce* („Przegl. Powsz.” R. 43: 1926 t. 169, i odb.), *Posąg srebrny św. Stanisława w kościele oo. paulinów na Skalce w Krakowie* (Kr. 1927), *Ze studiów nad ikonografią św. Stanisława Kostki* („Przegl. Powsz.” R. 44: 1927 t. 173, i odb.), *Madonna Wieluńska* (tamże R. 45: 1928 t. 177 i odb.). W r. 1929 ukazała się książka pt. *Gobeliny polskie* (Kr.), owoc długoletnich poszukiwań i studiów, jedyne dotychczas opracowanie całokształtu tej dziedziny rzemiosła artystycznego.

Rok 1927 przyniósł P-emu godność członka korespondenta Polskiej Akademii Umiejętności (PAU), zaś 1933 prezesurę Komisji Historii Sztuki po zgonie Stanisława Tomkowicza, który jej przewodniczył od śmierci Sokołowskiego w r. 1911. Życzeniu Sokołowskiego stało się zadość: jego uczeń połączył katedrę uniwersytecką z prezesurą Komisji Historii Sztuki PAU, więc te dwie godności, które Sokołowski najwyżej sobie cenił i które pragnął przekazać P-emu. Zaledwie jednak kilka miesięcy dane mu było łączyć te dwie funkcje: w lecie 1933 w wyniku reformy Janusza Jędrzejewicza, ministra wyznań rel. i oświecenia publ., skierowanej przeciw niemiłym temu ministrowi profesorom, katedra historii sztuki P-ego została zlikwidowana. P. dowiedział się o zwinięciu swej katedry z gazety. Z dn. 30 IX 1933 został przeniesiony w stan nieczynny, a z dn. 30 IX 1934 na emeryturę. Oczywiście przykro był dotknięty sposobem, w jaki go usunięto z katedry, w gruncie rzeczy jednak był zadowolony z ustania obowiązków dydaktycznych, bo cały czas mógł teraz poświęcić własnej pracy naukowej i Komisji Historii Sztuki PAU. Ogłosił wtedy takie rozprawy, jak *Dary złotnicze Kazimierza Wielkiego dla kościołów polskich* („Roczn. Krak.” T. 25: 1933, i odb. Kr. 1933, wspólnie z A. Bochnakiem), *Jan Michałowicz z Urzędowa* (tamże, T. 27: 1936, i odb. 1937), *Czy Jan Maria Padovano był w Rzymie* (tamże, wspólnie z Karolem Estreicherem), *Relikwiarz Krzyża świętego w katedrze sandomierskiej* („Prace Kom. Hist. Sztuki”, Kr. 1937 VII, wspólnie z A. Bochnakiem), *Geneza i charakterystyka sztuki Baltazara Fontany* („Roczn. Krak.” T. 30: 1938, i odb.). W Komisji Historii Sztuki przeprowadził reformę „Prac”, zarówno przez podciągnięcie możliwie najwyżej wartości naukowej ogłaszanych w nich rozpraw, jak i przez nadanie temu wydawnictwu naprawdę wytwornej, godnej PAU szaty zewnętrznej. Nie zaniedbał i drugiego wydawnictwa Komisji, „Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce”, w których tomie V ogłosił Jana Ptaśnika „Cracovia artificum 1501—1550”, z uzupełnieniami Mariana Friedberga. Dla Polskiego Słownika Biograficznego

opracował życiorys B. Fontany. W r. 1934 otrzymał P. godność członka czynnego PAU. Był nadto od r. 1911 członkiem korespondentem wiedeńskiej Komisji Centralnej dla Badania i Ochrony Zabytków Sztuki, od r. 1917 członkiem Krajowej Rady Konserwatorskiej Galicji Zachodniej, od r. 1902 członkiem Wydziału Tow. Opieki nad Polskimi Zabytkami Sztuki i Kultury (od r. 1920 jego wiceprezesem). Tuż przed wojną 1939 r. zapytywano go, czyby przyjął godność członka British Royal Society of Fine Arts, do wyboru jednak nie doszło z powodu wybuchu wojny.

Działalność naukowa P-ego obejmowała dzieje sztuki wszystkich epok prócz starożytnej i najnowszej i dotyczyła wszystkich dziedzin, od architektury, poprzez malarstwo i rzeźbę, aż po rzemiosło artystyczne, które było ulubioną dziedziną jego badań (opracowana w ich rezultacie, wspólnie z Adamem Bochnakiem, książka *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich* ukazała się dopiero po śmierci P-ego w r. 1959). Pisał przede wszystkim o nie znanych przedtem dziełach sztuki, toteż każda jego rozprawa, każdy drobny komunikat przynosił odkrycia naukowe. Tematem jego rozpraw są głównie dzieje sztuki polskiej, względnie zabytki sztuki obcej znajdujące się w Polsce i z polską kulturą artystyczną związane, zawsze jednak dbał P. o łączenie przejawów artystycznych w Polsce z tym, co się działo za granicą, o opracowywanie dzieł sztuki polskiej na szerokim tle porównawczym; podkreślał zarazem jej oryginalność, odrębność od zagranicznej. Za główne źródło uważał zawsze samo dzieło sztuki, lecz nie lekcewał źródła drugorzędnych, jakimi dla historyka sztuki są archiwalia. Prace jego dają zawsze więcej, niż zapowiada skromny tytuł. Tak np. praca o srebrnym posągu św. Stanisława ze Skalki zawiera, oprócz odkrycia tego wyjątkowo cennego dzieła sztuki, opracowanie ornatu Kmity w katedrze na Wawelu, gotyckiego ołtarza św. Stanisława w kościele Mariackim oraz poruszenie kontrowersyjnego zagadnienia Stanisława Stwoża, jak również uwagi dotyczące całokształtu stosunków artystycznych w Krakowie w ostatnich latach w. XV i początkowych XVI w. Podobnie w pracy z r. 1937 o Janie Michałowiczu, łącznie z rozprawą z t. r. o domniemanym pobycie Padovana w Rzymie, dał na szeroko zarysowanym tle renesansu włoskiego i niderlandzkiego dokładny obraz historii rzeźby renesansowej w Polsce aż do pojawienia się na widowni artystycznej Santi Gucciego. Cechą charakterystyczną umysłu P-ego było nawracanie po wielu latach do tych samych tematów i ponowne ich opracowywanie z uwzględnieniem postępu nauki oraz wzrostu własnego doświadczenia naukowego. Tak np. po młodzieńczym zarysie opracowania twórczości Jana Michałowicza ogłosił pod koniec życia nową pracę o tym

artyście, jedną z najlepszych, jakie wyszły spod jego pióra; po pracy o Fontanie z r. 1909 nastąpiła druga, z r. 1938, pt. *Geneza i charakterystyka sztuki Baltazara Fontany* („Roczn. Krak.” T. 30: 1938 s. 1—48, i odb., Kr. 1938), wyczerpująca zagadnienie działalności w Polsce tego wybitnego przedstawiciela berninizmu; rozprawa *Ze studiów nad polskim gobelinnictwem* z r. 1919 ma następcę w *Gobelinach polskich* z r. 1929 (Kr.), dającej właściwie wszystko, co na ten temat można było powiedzieć. W ostatnim sześcioleciu swego życia, mimo nękającej go od r. 1934 choroby serca, nie ustawał w pracy naukowej; najdoskonalsze jego prace powstały właśnie w tym okresie. Pociągała P-ego przede wszystkim praca badawcza. W prasie codziennej odzywał się jedynie w wyjątkowych wypadkach, rozpraw popularyzatorskich pozostawił tylko trzy: o Wieczerzy Pańskiej Leonarda da Vinci, o arrasach Rafaela z kaplicy Sykstyńskiej i o freskach Benozza Gozzolego ze scenami z życia św. Franciszka w Montefalco.

W pracy pedagogicznej P. kładł nacisk przede wszystkim na seminary i wszelkiego rodzaju ćwiczenia, które prowadził w kościołach i prywatnych zbiorach. Wykształcił w ciągu 22 lat trwającej działalności dydaktycznej wielu uczniów (m. in. Zofia Ameisenowa, Zbigniew Bocheński, Adam Bochnak, Tadeusz Dobrowolski, Józef Dutkiewicz, Stanisław Gąsiorowski, Tadeusz Przypkowski, Jerzy Szablowski). P. zmarł 13 XI 1940 w Ciężkowicach (pow. tarnowski) i tam został pochowany.

Żonaty był P. od r. 1905 z Adolfiną z Tillów (1886—1974), córką Ernesta, profesora prawa cywilnego Uniw. Lwow. i później wiceprezydenta Komisji Kodyfikacyjnej RP; miał z nią siedmioro dzieci: Janusza (zob.), Kazimierza (1908—1910), Jadwigę (ur. 1911), graficzkę, Stanisława (ur. 1916), literata, Andrzeja (ur. i zm. 1919), Marię (ur. 1922), zameżną za Józefem Gorzkowskim, i Michalinę (ur. 1924), zameżną za Tadeuszem Witkowskim.

Portrety P-ego w Muz. UJ: Stanisława Wyspiańskiego, pastel z r. 1904 (depozyt Muz. Narod. w W., reprodukcja w: Stanisław Wyspiański — dzieła malarskie, Bydgoszcz 1925 tabl. LIX), Iwona Galla, światłocieniowy szkic sępią z r. 1920, Walerego Eliasza-Radzikowskiego, szkic akwarelowy (głowa) do obrazu «Studenckie lata biskupa K. F. Szaniawskiego» z r. 1887 (zob. E. Swieykowski, Pam. Tow. Przyj. Sztuk Pięknych, s. 36); W posiadaniu rodziny: Jadwigi Szymańskiej, rysunek z r. 1936 (w tódze profesorskiej), Kazimierza Pochwałskiego, olejny, z r. 1879; Portrecik P-ego, rysowany ok. r. 1887 w Zakopanem przez Jacka Malczewskiego, w posiadaniu syna Stanisława; W związku z zamierzonym w okresie międzywojennym uzupełnieniem dekoracji stropu sali Poselskiej w Zamku na Wawelu podobiznami wybitnych ludzi współczesnych wykonał Ksawery Dunikowski m. in. rzeźbioną podobiznę P-ego; — Bochnak A., Historia sztuki w Uniwersytecie Jagiellońskim, w: Studia z dziejów Wydziału Filozo-

ficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Zesz. Nauk. UJ 139, Prace Hist. Nr 16, Kr. 1937 s. 234—7 (reprod. pastelu S. Wyspiańskiego); tenże, J. Pagaczewski, „Kwart. Hist.” R. 53: 1946 s. 565—70; tenże, J. Pagaczewski, Prace Kom. Hist. Sztuki, Kr. 1939—46 VIII 225—37 (fot. z r. 1923, bibliogr. zestawiona przez A. Bochnaka i J. Szablowskiego); tenże, 1873—1948, Prace Kom. Hist. Sztuki, Kr. 1948 IX; tenże, Zarys dziejów polskiej historii sztuki, Kr. 1948 s. 21—2, Hist. Nauki Pol. w Monografiach, XXII; Bochnak A., Pieradzka K., Czterdziestolecie Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kr. 1937 passim (fot. z r. 1923), Bibl. Krak., nr 93; Portrety uczonych polskich, Kr. 1974; — Arch. UJ: W. F. II 478, W. F. II 122, S. II 619.

Adam Bochnak